

نگاهی انتقادی بر مدیریت مجلات

● دکتر محمد حسن زاده

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

اساسی باعث شده که مدیریت نشریات ادواری با پیچیدگی‌های بیشتری روبه‌رو شود:

۱. گوناگونی نشریات ادواری به لحاظ انواع

۲. تنوع نشریات ادواری به لحاظ شکل انتشار

بنابراین کتاب‌هایی که در زمینه مدیریت نشریات ادواری نوشته می‌شوند، باید این عوامل را در نظر بگیرند. تا چندی پیش، در منابع حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی به نشریات ادواری به صورت مستقل پرداخته نمی‌شد، اما از دهه ۱۳۷۰ به بعد، توجه ویژه‌ای به مدیریت نشریات ادواری شد. کتاب مدیریت نشریات ادواری را می‌توان نتیجه این توجه به حوزه نشریات ادواری تلقی کرد

نویسنده کتاب حمید محسنی، عضو هیئت علمی مرکز اطلاع‌رسانی وزارت جهاد کشاورزی است که تاکنون تحقیقاتی در حوزه مجموعه‌سازی، خدمات تحویل مدرک و نشر انجام داده و کتاب و مقالاتی در این زمینه‌ها نوشته و تدوین کرده است. یکی از ویژگی‌هایی که وی را به عنوان صاحب‌نظر مطرح می‌کند، تجربه‌های وی در «نشر کتابدار» در زمینه نشر و انتشار منابع حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

کتاب مدیریت مجلات، نوشته حمید محسنی، کتابی است که مسائل مربوط به پایاندها مانند تولید و انتشار آن، شناسایی، انتخاب، روش سفارش و تهیه، مجلات الکترونیکی کارگزاران مجلات، بایگانی و کاردکس، لوازم و تجهیزات مورد نیاز، آماده‌سازی و خدمات ادواری و دیگر جنبه‌های مدیریت مجلات در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی می‌پردازد. کتاب حاضر ویرایش دوم اثری است که در سال ۱۳۷۸ منتشر شد. این کتاب از یک مقدمه، ۱۰ فصل و کتابنامه و نمایه تشکیل شده است. در فصل نخست با عنوان «تاریخچه مجلات و روزنامه‌ها» ابتدا تاریخچه مجلات و روزنامه‌ها در بریتانیا و آمریکای شمالی با تکیه بر بازشناسی، عصر صنعتی، عصر جدید و همچنین گذری بر تاریخچه آن در ایران شده است. با توجه به آنچه در این فصل آمده، تاریخ نشر با دو عامل ابداعات فنی و تغییرات اجتماعی گره خورده آغاز و از سوی دیگر صنعت نشر به سه اختراع نوشتن، کاغذ و چاپ وابسته است. در فصل دوم با عنوان «تغییرات راهبردی

■ مدیریت مجلات. نوشته حمید محسنی. نشر کتابدار: ۱۳۸۵. چاپ دوم. ۲۶۷ صفحه

مقدمه

نشریات ادواری نقش اساسی در انتقال یافته‌ها و گسترش ارتباطات علمی دارند. روزآمد بودن اطلاعات نشریات ادواری در مقایسه با کتاب و همچنین گوناگونی مباحثی که در آنها آمده، سبب رویکرد روزافزون جامعه علمی به چنین منابعی شده است. کتابخانه‌ها نیز سالیانه مبالغ هنگفتی را برای تهیه و اشتراک نشریات ادواری هزینه می‌کنند. بنابراین به نظر می‌رسد که مدیریت نشریات ادواری از اهمیت بسیاری برخوردار باشد. همین اهمیت، نگارش و تدوین آثار تک‌نگاشتی در زمینه نشریات ادواری را بیش از پیش ضرورت می‌بخشد. در طول سالیان، دو عامل

و کلان در دسترسی به پیاپیها» مجموعه‌سازی، سازماندهی اطلاعات ادواری‌ها، خدمات اطلاع‌رسانی، نشر و کتابداری، محدودیت‌ها و چالش‌های کتابخانه‌ها در محیط جدید نشر و دسترسی به اطلاعات و نشر الکترونیک، نشر سنتی و کتابخانه‌ها بررسی شده و تغییراتی که نشر الکترونیک در فرایند تولید، توزیع و قیمت‌گذاری اطلاعات ایجاد کرده است بازنگری شده است. در ادامه ویژگی محصولات نشر الکترونیکی، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان اطلاعات و دستاورد این تغییرات در فرایند اطلاع‌یابی کاربران مورد کنکاش قرار گرفته است.

در فصل سوم با عنوان «تعاریف، انواع و ساختار پیاپیها» ابتدا انواع پیاپیها براساس ترتیب انتشار، زبان، گستره جغرافیایی و تعریف هر یک ارائه شده است، سپس تولیدکنندگان محتوا، ساختار و سازمان نشر پیاپیها، ویژگی‌های آنها توضیح داده شده است. در پایان فعالیت‌های معمول برای انتشار ادواری‌ها و تولیدکنندگان آنها، اهداف تولید و انتشار ادواری‌ها و ناشران ادواری‌ها معرفی و تبیین شده است.

فصل چهارم کتاب به پیاپیهای الکترونیکی اختصاص داده شده است. در این فصل، پیشینه و تاریخچه ادواری‌های الکترونیکی آورده شده و انواع این نوع از ادواری‌ها براساس شکل انتشار یا نوع فناوری، محتوا، روش ذخیره محتوا و نرم‌افزار به کار رفته، قیمت، داور، ویرایش و مزایای ادواری‌های الکترونیکی از نظر کاربران نهایی و همچنین ناشران و کتابخانه‌ها بر شمرده شده است. در ادامه مشکلات استفاده از ادواری‌های الکترونیکی در قالب مالکیت، پراکندگی، تنوع نرم‌افزارها، خطوط ارتباطی نامناسب، مسائل امنیتی و مشکلات ارزشگذاری و مانند اینها مورد توجه قرار گرفته است. در پایان، انواع پایگاه‌های اطلاعاتی نیز آورده شده و به پایگاه‌هایی مانند کتاب‌شناختی، ارجاعی، عددی، عددی-متنی و تمام متن اشاره شده است.

در فصل پنجم، نویسنده انتخاب و شاخص‌های آن برای ادواری‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی را بررسی کرده است. مسائل اساسی در انتخاب پیاپیها و تاثیر نشر الکترونیکی پیاپیها بر انتخاب مجلات، نخستین موضوعی است که در این فصل آمده است. در ادامه ملاک‌های انتخاب پیاپیها در قالب شاخص‌هایی مانند تناسب محتوا، قیمت، ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و مانند اینها دنبال شده است. در این قسمت، نویسنده فهرست کاملی از ملاک‌ها را ارائه کرده و توضیح داده است که می‌تواند برای افرادی که در این حوزه فعالیت می‌کنند و همچنین دانشجویانی که درس مدیریت نشریات ادواری را مطالعه می‌کنند سودمند باشد. به دنبال آن شاخص‌های انتخاب پایگاه‌های اطلاعاتی نیز بر شمرده و گذرا توضیح داده شده است. انتخاب شیوه دسترسی به پایگاه‌ها، آخرین بحثی است که در این فصل به میان آمده است.

فصل ششم با عنوان «روش‌های انتخاب و ارزیابی مجلات» بسیار کوتاه و فشرده، سه شیوه مهم برای ارزیابی پیاپیها را معرفی کرده است:

۱. مطالعه میزان استفاده از نشریات

۲. تحلیل‌های استنادی

۳. قانون برادفورد

نویسنده به هر کدام از شیوه‌ها اشاره‌ای گذرا دارد. وی در پایان، ویژگی‌های ضروری کسانی که مسئولیت انتخاب مجلات را برعهده دارند بر شمرده است.

در فصل هفتم، نویسنده کوشیده تا مراحل و روش‌های سفارش و اشتراک ادواری‌ها را توضیح دهد. نخست ویژگی‌های تهیه و سفارش پیاپیها و کارکنان عهده‌دار انجام آن را بیان کرده و روش‌های سفارش مجلات (سفارش مستقیم و سفارش از طریق واسطه‌ها) را به همراه معایب و مزایای استفاده از کارگزار یا واسطه‌ها را به بحث و بررسی گذاشته است. ملاک‌های انتخاب کارگزار مناسب، قسمت بعدی فصل است که ویژگی‌های کارگزار را برمی‌شمارد. مراحل سفارش، بحث پایانی فصل است که نویسنده درباره سفارش مجلات فارسی و پیاپیهای الکترونیک نکاتی بیان کرده است.

فصل هشتم کتاب با عنوان «خدمات تحویل مدرک و سایر روش‌های تهیه پیاپیها» به اشتراک در خرید، سفارش اتلافی، خدمات تحویل مدرک و روش‌های مختلف آن، شاخص‌های انتخاب خدمات تحویل مدرک، امانت بین کتابخانه‌ای، اهمیت فهرستگان مجلات در انتخاب، سفارش و تهیه مجلات پرداخته است.

فصل نهم به کاردکس، آماده‌سازی و ارائه خدمات از نشریات ادواری مربوط می‌شود. در این فصل با استفاده از تصاویر و نمونه‌هایی از انواع برگه‌ها و کاردکس‌ها، شیوه تکمیل آن توسط کتابداران بخش نشریات ادواری توضیح داده شده است. در قسمت ارائه خدمات نیز برخی از خدمات مانند گردش مجلات، امانت بین کتابخانه‌ای، اشاعه گزینشی اطلاعات و آگاهی‌رسانی جاری و دیگر خدمات مرجع معرفی شده است.

فصل پایانی کتاب به ابزارهای انتخاب ادواری‌ها اختصاص یافته است. در این فصل ابزارهایی که می‌توانند به کتابداران در انتخاب ادواری‌های چاپی و الکترونیکی کمک کنند معرفی شده است. کتابنامه و نمایه، پایان بخش این کتاب می‌باشد.

آنچه به عنوان مخاطبان کتاب در مقدمه عنوان شده است، کتاب مدیریت نشریات ادواری، برای استفاده از دانشجویانی تدوین شده است که درس مدیریت مجلات را انتخاب کرده‌اند. علاوه بر آن، تلاش شده مطالب به گونه‌ای تدوین شود که برای تمامی کتابداران و دیگر کارکنان کتابخانه و حتی تولیدکنندگان ادواری‌ها نیز مفید سودمند باشد. بنابراین می‌توان گفت که این کتاب برای همه کسانی که نوشته شده که به نوعی با نشریات ادواری سر و کار دارند.

نکات برجسته کتاب

به نظر می‌رسد که این کتاب، شالوده مطالب مربوط به مدیریت نشریات ادواری در ایران است. برای این ادعا دو دلیل وجود دارد:

۱. نویسنده - به گفته خود - اولین کتاب در این حوزه را در سال ۱۳۷۸ نگاشته است.

۲. کتابی نیز در این زمینه در سال ۱۳۸۱ منتشر شده که نگارنده در مقدمه کتاب به آن اشاره کرده و به رفع برخی نارسایی‌های کتاب در نتیجه انتشار کتاب یادشده نیز اذعان کرده است

انتشار دو کتاب تألیفی در یک موضوع تخصصی محدود در طول کمتر از ۷ سال، می‌تواند مفاهیم مرتبط با آن حوزه را به صورت کامل تبیین کند. تداوم و روزآمدسازی این کتاب در طول کمتر از یک دهه توسط نگارنده، نکته بارزی است که کتاب حاضر از آن برخوردار است.

نکته بارز دیگری که در مورد این کتاب صادق است، درگیری کامل نویسنده کتاب با مراحل عملی و حتی در برخی مواقع زوایای پنهان مدیریت نشریات ادواری است؛ نویسنده در لابلای نوشته‌های خود این نکته را به خوبی نمایان ساخته است. تعریف اهداف آموزشی و ایجاد زمینه‌های دستیابی به آن اهداف، به صورت مشخص این وضعیت را نشان می‌دهد.

مقایسه با آثار مشابه

همانگونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، پیش از این کتاب، دو کتاب، یکی توسط خود نویسنده در سال ۱۳۷۸ و دیگری از دکتر رحمت‌الله فتاحی و یزدان منصوریان توسط نشر دبیزش در سال ۱۳۸۱ منتشر شده است. کتاب حاضر نسبت به دو کتاب پیشین، برجستگی‌های خاصی دارد. در مقایسه با چاپ اول خود، تفاوت‌های بسیاری را به خود دیده‌است که هم از سوی نویسنده مورد تأکید قرار گرفته و هم در ظاهر کتاب به خوبی هویدا است. اما در مورد کتاب دکتر فتاحی، وضعیت مقداری متفاوت بوده است. به این صورت که کتاب حاضر در برخی موارد تأثیراتی پذیرفته و در برخی موارد نیز مفاهیمی را بر آن افزوده است. برای نمونه، در قسمت تاریخچه و مطالب مربوط به نشریات الکترونیکی، کتاب دکتر فتاحی بر کتاب حاضر تأثیر گذاشته ولی آنچه در کتاب حاضر آمده، پیشرفته‌تر و پخته‌تر از کتاب اولی است. در مورد فهرست‌نویسی نشریات ادواری، کتاب دکتر فتاحی همچنان مطالب بیشتری ارائه می‌دهد. ولی به نظر می‌رسد که کتاب حاضر می‌تواند برای دانشجویان، جذابیت و گیرایی بیشتری در مقایسه با کتاب دکتر فتاحی داشته باشد؛ زیرا روزآمد، دارای دسته بندی منسجم و جزء نگر آن است.

اما از دو جنبه می‌توان کتاب را نقد و بررسی کرد. یکی به لحاظ ترسیم و دسترسی به اهداف کلی و دیگری ترسیم و دسترسی به اهداف جزئی.

آنچه به عنوان هدف کلی برای این کتاب ترسیم شده، در درجه اول پاسخگویی به نیازهای دانشجویان است. پس این کتاب، یک کتاب آموزشی و درسی است. به نظر می‌رسد نویسنده کتاب این هدف را در ذهن داشته است، ولی در دستیابی به آن می‌توانست بهتر از این عمل کند. برای نمونه:

۱. چنانچه بررسی و ارائه مطالب عمق بیشتری پیدا کند، زمینه را نه تنها برای آموزش، بلکه برای تفکر و کنکاش خواننده نیز آماده می‌کند و بدین ترتیب کتاب، از لایه یاددهی صرف خارج شده و افزون بر ارائه سرفصل‌ها، پرسش‌هایی را نیز در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند. در بیشتر مواقع، مطالب ارائه شده بسیار خلاصه به نظر می‌رسد.

۲. در برخی موارد چنانچه علاوه بر معرفی صرف، ارزیابی و نمونه‌هایی از کار با منابع افزوده شود، خوانندگان کم‌تجربه می‌توانند دریافت بهتری از مطالب داشته باشند. برای نمونه، در فصل دهم، در کنار معرفی ابزارها مثال‌هایی از هر ابزار و شیوه کار با آن می‌تواند نتیجه بهتری به بار بیآورد.

۳. نویسنده محترم می‌تواند برخی از مطالب را که در تیرس مستقیم حوزه مدیریت نشریات ادواری نیست، حذف کند. برای نمونه، پایگاه‌های اطلاعاتی، حوزه‌ای است که خود به عنوان واحد درسی جداگانه‌ای در رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح است و منابع خاص خود را دارد؛ بنابراین پرداختن به پایگاه‌های اطلاعاتی به صورت بسیار خلاصه در کتاب مدیریت نشریات ادواری مناسب به نظر نمی‌رسد.

۴. جای دو بحث بسیار اساسی در این کتاب و کتاب‌های پیشین خالی است؛ یکی تعمق بیشتر در بحث خدمات نشریات ادواری و دیگری حق مؤلف یا کپی‌رایت. البته در مورد اولی مطالبی ارائه شده که نیاز به مثال‌های عینی و ترسیم دیدگاه‌های آینده‌نگر احساس می‌شود. اما در مورد دومی همچنان خلأ باقی است.

در مورد ترسیم و دستیابی به اهداف جزئی که برای هر فصل به صورت جداگانه ارائه شده، نویسنده بسیار قوی عمل کرده و با دقت تمام آنها را پوشش داده و این نکته بسیار بارزی است که پیش‌تر نیز به آن اشاره شد.

کتاب در زمینه ویژگی‌های ظاهری مانند صحافی، صفحه‌آرایی، کیفیت کاغذ و ارجاعات و همچنین ابزارهای کمکی مانند فهرست مندرجات و نمایه، مناسب است و البته با توجه به تجربه ارزنده نویسنده در زمینه نشر، این کیفیت قابل پیش‌بینی بوده است. کتاب از نسخه الکترونیکی در قالب لوح فشرده نیز برخوردار است، که می‌تواند کمک شایانی برای مخاطبان باشد.

این کتاب در وضعیت کنونی، می‌تواند جوابگوی نیازهای مخاطبان خود باشد، اما برای تبدیل شدن به یک منبع بلامناع در عرصه مدیریت نشریات، باید در چاپ‌های آینده بازنگری شود تا بتواند با بازآرایی سرفصل‌ها (آوردن تعاریف به اول کتاب به عنوان نمونه) و توجه بیشتر به عمق محتوا و مثال‌های عینی از مطالب (بومی‌سازی محتوا) غنای اثر را افزایش دهد.

در پایان اذعان می‌دارد که نویسنده کتاب مدیریت نشریات ادواری، با توجه به تجربیات خود توانسته اثر قابل استفاده و مفیدی را تدوین کند و انتظار می‌رود که با بازنگری و توجه به پیشنهادها یادشده، بتواند اثر کارآمدتری را در این زمینه به جامعه علمی کشور معرفی کند.